

Nika Novak

JUDEOKRŠĆANSKI KORIJENI MODERNE DEMOKRACIJE. PRIKAZ TEMELJA BIBLIJSKE MISLI I NJIHOVA SUODNOSA S LIBERALNOM DEMOKRACIJOM

Mag. pol. Nika Novak

Sveučilište u Zagrebu

Fakultet političkih znanosti

UDK: 321.7:22[23+28+296][329.11+330.161/.162+340.114+347.4+348.1](091)(043.2)
[.000.32]

Pregledni članak

Primljeno: 1. ožujka 2022.

Kršćanstvo kao najraširenija religija nesporno je utjecalo na kulturu ljudskog društva. Međutim, promotrimo li glavna demokratska načela, primijetit ćemo da poglavito nisu kontradiktorna onome što promiče kršćanska i židovska tradicija. Postoji li mogućnost da je Biblija, kao osnova ovih isprepletenih tradicija, igrala ulogu u uspostavi liberalnog demokratskog društva kakvo poznajemo danas? Iako se riječ „demokracija“ ne spominje u Svetom pismu, načela koja u njemu nalazimo potencijalno su utjecala na njezin razvoj. Svrha ovoga rada jest konstruirati zajednički prostor Svetog pisma i liberalne demokracije uz pomoć autora poput Hobbesa, Smitha i Rancierea kako bi se utvrdio biblijski doprinos današnjim zapadnim demokratskim procesima.

Ključne riječi: Sveto pismo, liberalna demokracija, demokratski kapitalizam, kanonsko pravo, teološke doktrine.

* * *

Uvod

„Demokracija predstavlja užas i danas svima onima za koje je objavljeni božanski zakon jedino legitimno utemeljenje organizacije ljudske zajednice,“¹ kazao je Ranciere objašnjavajući duboko utemeljenu mržnju spram demokracije. Međutim je li demokracija nužno antonim kršćanstvu? Krenemo li u potragu za temeljima današnjeg svijeta, nesumnjivo ćemo se okrenuti antici te bez naročita propitkivanja prihvatiti njezin monumentalni utjecaj. S druge

1 Jacques RANCIERE, *Mržnja demokracije*, Zagreb, 2008., 8.

strane rasprave o kršćanskom utjecaju i općenitoj religijskoj baštini prati znatno veća suzdržanost.

Suvremeni svijet obilježen je nastojanjima prema jasnom razdvajanju svjetovnog od duhovnog. No uzevši u obzir ljudsku povijest, ali i današnju, nerijetko dvojbenu političku praksu, zaključujemo kako je potpuna neovisnost dvije sfere puki san. Zapadna kultura, politika i pravo koji se uz nju vežu, nužno su obilježeni judeokršćanskom tradicijom. U Bibliji zamjećujemo društvena i politička uređenja koja prethode našem vremenu, kao i primjere vlasti od onog možebitno najpoznatijeg, teokracije s Mojsijem na čelu, do relativno kratkotrajne izraelske monarhije. U trenutcima raspadanja monarhije u Izraelu u nedalekoj Grčkoj napravljeni su prvi koraci prema uspostavi demokracije, premda prerano da bi se odrazili u Svetom pismu.

Demokracija je pojam s ustaljenim mjestom u našem svakodnevnom rječniku kojim se ovlaš dobacuje većina političkih aktera zapadnog svijeta. Pojam takvoga kadra neizbježno proizvodi odjek u mislima ljudi, u smislu da ćemo teško pronaći osobu koja nema predodžbu demokratskog poretka. Međutim ta je predodžba uglavnom površinskog karaktera – umski zahvatiti priču u cijelosti nije jednostavan zadatak. O tome nam, između ostaloga, svjedoči nepresušna literatura bogata međunarodnim istraživanjima.

Bez određena shvaćanja demokracije njome se ne možemo ni baviti, no ovaj rad ne predstavlja doprinos beskrajoj raspravi o (ne)poželjnosti demokracije. Predmet zanimanja jesu temelji demokracije. Glavna je teza da neka od osnovnih načela demokracije svoje izvorište nalaze u Bibliji, biblijskom pravu i ranokršćanskim principima. Međutim valja biti oprezan i istaknuti kako cilj nije dokazati da je zapadna demokracija nastala iz Biblije. U Bibliji je državi najbliža ideja obećane zemlje, dok se riječ „demokracija“ ne spominje ni u jednom dijelu Petoknjižja. Svaki trud pronalaženja tračaka demokratskog mentaliteta, kojim smo određeni danas, bio bi uzaludan. No ne isključujemo opciju da biblijska načela nisu utjecala na ona koja će usvojiti moderna demokracija – ona su se tijekom generacija uspješno održala u zapadnom društvu. Nedvojbeno je da je kršćanstvo kao najraširenija religija znatno utjecalo na kulturu ljudskog društva, međutim pitanje koje se postavlja jest u kojoj je mjeri judeokršćanska tradicija utjecala na uspostavu moderne demokracije. Koji su elementi svjesno ili nesvjesno preuzeti iz te bogate tradicije, čije korijene nalazimo u Svetom pismu?

U potrazi za odgovorom potrebno je pokriti dvije glavne sfere, biblijsku i demokratsku, kako bismo odredili koja se načela iz biblijskog teksta promiču preko kršćanstva i židovstva te suptilno oblikuju čovjekov mentalitet, ljudsko društvo i političku praksu. Liberalna demokracija, jednako kao i Sveto pismo, počiva na određenim načelima, stoga je nužno objema sferama pristupiti na istovjetan način, proučavajući ih primarno u umnosti, kako bismo na osnovi njihovih jednakosti konstruirali njihov zajednički prostor. Potrebno je provesti obuhvatnu analizu koja uključuje lepezu djela, od Starog i Novog zavjeta, preko Hobbesa, Smitha i Rancierera te s naglaskom na Novaka, koji ističe vjerske karakteristike koje se prevode u svjetovnu sferu.

1. Biblijski temelji

Biblija, neovisno o tome kako joj pristupamo, osvjetljava jedan dio ljudske povijesti, opisujući dug put čovječanstva prema suvremenom svijetu – put u kojem bi sam Smith zasigurno naišao na elemente vlastite teorije o četirima stadijima povijesti. U Kanaanu tako možemo pronaći primjere patrijarhata i matrijarhata, obitelji i plemena, odnosno rane narode i početke formiranja onoga što će kasnije biti nazvano nacijom.²

Kao što je već istaknuto, tvrdnja da su zapadna demokracija i u njoj ukorijenjen pravni sustav preuzeti iz Biblije potpuno je besmislena. Međutim temelji biblijskog prava i politički i društveni odnosi opisani u ranokršćanskim političkim interakcijama nisu nespojivi s onim što se odvija u demokraciji. Sukob između tradicionalnog kršćanstva i modernizma koji nam je dobro poznat u jednu je ruku pretjeran – kako navodi Novak, „demokracija i poštovanje prirodnih ljudskih prava pripadaju autentičnoj kršćanskoj tradiciji“.³ U sljedećem se dijelu rada moramo osvrnuti na uspostavu zakonodavnog sustava, izgradnju vlasti i odnosa vladajućih i podvlaštenih te određenje temeljnih načela Biblije, kao nekih od segmenata prema kojima je judeokršćanska tradicija prethodila modernom demokratskom sustavu.

1.1. Razvoj pravnog sustava

Prema Bermanu, tri su izvora zapadnog prava: rimsko pravo, staro germansko pravo i biblijsko pravo, rašireno preko kanonskog. Moderni su pravni

2 Karlo VIŠATICKI, Biblijsko-kršćansko poimanje društvenosti i demokracija, u: *Diacovensia*, 10 (2002.) 1, 20.

3 Michael NOVAK, *Duh demokratskog kapitalizma*, Zagreb, 1993., 21.

sustavi svjetovni, ali vrijedi priznati da njihovi brojni elementi proizlaze upravo iz kanonskog prava.⁴ Prema svom osnovnom značenju kanon je pravilo i kao takvo, uz njega se ne veže prisila na njegovo uvažavanje. Sveto pismo obiluje pravilima među kojima mnoga ostaju na toj razini, a poneka zavređuju status zakona na temelju, sudeći prema Hobbesu, prilično jednostavne granice koju autor u *Levijatanu* izričito navodi desetak puta: „kanoniziranje ili činjenje Svetog pisma zakonom pripadalo je tada građanskom vrhovnom vladaru“.⁵

Prvi zakon u punom smislu riječi u Bibliji jest ujedno onaj najpoznatiji, Deset zapovijedi koje je Bog preko Mojsija predao narodu. Prije toga Bog ljudima nije dao nikakve druge zakone doli prirodnih, upisanih u srce svakog čovjeka.⁶ Zapovijedi su postale zakoni posredstvom Mojsija i ta ovlast ne proizlazi iz činjenice što je on vođa izabranog kraljevstva već što je on vrhovni građanski vladar.⁷ Božansko podrijetlo zapovijedi čini se da nosi najmanju ulogu u njihovu određenju kao zakona. Iako izraelski narod u danom trenutku nije poznavao demokraciju, zakoni mu nisu nametnuti već stupaju na snagu tek pristankom naroda. Za razliku od Bliskog istoka, u kojemu su se sporazumi sklapali među vladarima, Ska upravo u Bibliji nalazi prvi primjer naroda kao stranke u sklapanju saveza.⁸ Knjiga Ponovljenog zakona dodatno potvrđuje navedeni element – Mojsije u sklapanje saveza uključuje sve, ne samo uglednike i upravitelje. U izraelskom pravu Bog predlaže savez i proglašava zakon, no savez je sačinjen od čitavog naroda.⁹ Svojevrna potvrda jednakosti svih pred zakonom jest izostanak klasne strukture, iako, naravno, treba biti oprezan govoreći o tome pitanju jer mnoge su skupine bile isključene iz naroda.

Pravila sa zakonskom težinom uglavnom se vežu uz Stari zavjet. Novi zavjet predstavlja samo savjet za usmjeravanje grešnika – svatko ga može prihvatiti ili odbaciti bez sankcija.¹⁰ Čovjek je još od toga doba podvrgnut prirodnim ili građanskim zakonima država kojima se podčinio putem ugovora – Židovi Mojsijevim, drugi narodi zakonima njihovih vladara, a svi ljudi zakonima prirode.¹¹ Riječ je o nečemu što se održalo u vremenu. Ranciere govori

4 Usp. Jean Louis SKA, Biblijsko pravo i zapadna demokracija, u: *Služba Božja*, 50 (2010.) 2, 210-211.

5 Thomas HOBBS, *Levijatan*, Zagreb, 2004., 339.

6 Usp. Thomas HOBBS, *Levijatan*, 338.

7 Usp. *isto*, 229.

8 Usp. Jean Louis SKA, Biblijsko pravo i zapadna demokracija, 217-218.

9 Usp. *isto*, 219.

10 Čak ni Krist nije uspostavljao zakone; njegovo kraljevstvo nije ovozemaljsko i stoga ne nameće čovjeku ovozemaljski zakon, budući da zakone proglašava isključivo službena politička vlast.

11 Usp. Thomas HOBBS, *Levijatan*, 342.

o današnjoj demokraciji kada kaže da „u društvu ima reda zato što jedni naređuju, a drugi se pokoravaju“, no da bi to uopće bilo moguće, „treba razumjeti zapovijed i treba razumjeti da joj se moramo pokoriti“. ¹²

Gotovo je nemoguće vjerovati osobi prije nego što znamo što ona kaže – Abraham, Mojsije i proroci vjerovali su Bogu, koji im je govorio natprirodno, a apostoli su vjerovali Isusovim riječima. ¹³ Kada više nisu imali figure koje su s većom ili manjom sigurnošću propovijedale ono što se u kršćanskom imaginariju smatra istinom, ljudi su sami prosuđivali kome vjeruju u moru lažnih proroka. Iz toga proizlazi dio prikaza važnosti građanskog vladara; Židovi od vremena Mojsija sve do nakon završetka babilonskog sužanjstva nisu imali drugih Božjih zakona. Naime za vrijeme pustošenja Izraela izgubljena je knjiga potvrđena kao Božji zakon. Židovi nisu imali pisanu Božju riječ i vladali su po vlastitim nahođenjima i vlastitom određenju proroka. Kako navodi Hobbes, bio je potreban pronalazak knjige i obnova države da bi Ezra, kao građanski vladar, ponovno uspostavio zakon. ¹⁴ Karakteristika koja od pamtivijeka povezuje ljude jest sklonost prosuđivanja o drugima. To vidimo od Starog zavjeta pa sve do danas. Znači, bez Boga, odnosno proroka putem kojih je Bog progovarao, i bez Krista i apostola koji su širili njegove riječi, ljudi su u jednu ruku prepušteni vlastitoj prosudbi. Individualno rasuđivanje znači da čovjek sam određuje koji je vladar od Boga, a koji nije.

Tijekom narednih stoljeća kršćanstvo je izravno ili neizravno utjecalo na pravni sustav zapadnog društva. Prva velika revolucija na zapadu pripisuje se Grguru VII., koji je pokušajem uspostave neovisnosti Crkve od njemačkog cara uveo prvi zapadni moderni pravni sustav, odnosno prvi kodeks kanonskog prava. Rezultat je sasvim novi srednjovjekovni oblik pravne države, koja će biti temeljena na proglašenom i priznatom pravu, a ne na moći vladara. ¹⁵ Riječ je o pobjedi prava nad arbitrarnošću, koja se kao takva upisuje među crkvene pobjede. Kasnija će borba za investituru lišiti sekularnu vlast njezina duhovnog autoriteta. Dolazi do suptilne evolucije: ranije liturgijska vladavina kralja biva zamijenjena kasnosrednjovjekovnom vladavinom putem božanskog prava, koje se sada temelji na filozofiji prava – vladar gradi odnos sa zakonom i pravednošću. ¹⁶

12 Jacques RANCIERE, *Nesuglasnost: politika i filozofija*, Zagreb, 2015., 25.

13 Usp. Thomas HOBBS, *Levijatan*, 384.

14 Usp. *isto*, 341-342.

15 Usp. Jean Louis SKA, *Biblijsko pravo i zapadna demokracija*, 210.

16 Usp. Ernst KANTOROWICZ, *The King's Two Bodies*, Princeton, 1997., 92-93.

Naravno, priča o pravu ne bi bila potpuna bez osvrtnja na rimsko pravo, koje je tijekom srednjeg vijeka postalo pravo *par excellence*. Rimske pravne knjige preuzimaju ulogu religijskih; ono što su prije nudili psalmi, sada pruža Justinijan. Iako je po korisnosti prednjačio sam zakon, glosatori i postglosatori su se prema potrebi oslanjali na Sveto pismo. Zahvaljujući očaranosti srednjovjekovnih pravnika rimskim pravom, stariji atributi – poput božanskog kralja – preneseni su iz liturgije i razdoblja vladavine centrirane u Kristu te prilagođeni novom idealu vladanja koji se temelji na znanstvenoj, pravnoj filozofiji.¹⁷

1.2. Biblijska načela sukladna demokratskom utemeljenju

Sveto pismo s punim se pravom smatra religijskom knjigom. Međutim ono nam daje prikaz političke situacije u doba o kojemu nemamo mnogo drugih pisanih izvora. Danas se kršćane stavlja u opreku s politikom, ali to nije pozicija kakvu opisuje Biblija. Prema Poslanici Rimljanima, „svaka duša neka se podlaže vlastima nad sobom. Jer nema vlasti doli od Boga: koje postoje, od Boga su postavljene.“¹⁸ Ljudska vlast nije protivna kršćanstvu već upravo suprotno – sudeći po kršćanskom vjerovanju, riječ je o vlasti od Boga.

Iako birački proces političkih činovnika u Bibliji nema natruhe demokratskog duha, u Novom zavjetu pronalazimo znakovite primjere razrađena crkvenog biračkog procesa. Apostole Matiju, Pavla i Barnabu nije postavio Bog već ih je izabrala Crkva, odnosno skupština kršćana. Sudci i službenici birali su se većinom glasova putem različitih metoda, poput podizanja ruku, ubacivanja zrna i kamenčića u posudu. Skupština je bila ta koja je birala svoje starješine; apostoli su bili predsjedavajući te skupštine. Predsjednici savjeta, starješine ili, na latinskom, *antistites* u odsutnosti apostola označavali su glavne osobe skupštine, čija je zadaća bila brojati glasove i proglašavati izabrane, a u slučaju izjednačenja odlučivali su davanjem svoga glasa. Što se tiče rimskog biskupa, njega je dugo vremena birao narod, a on sam nije nikada imenovao svoga nasljednika. Birački je proces bio definiran, s jasnom podjelom između crkvenih službenika i građanskih vladara koji su imali ovlast zapovijedanja Crkvi.¹⁹

Biblija ne zagovara izričit model ekonomskog sustava, no opisuje nastanak osnovnih ekonomskih kategorija. Nakon kolektivnog vlasništva nad zemljom uspostavlja se privatno vlasništvo, praćeno razvojem trgovine. Sveto pismo

17 Usp. *isto*, 123-126.

18 Rim 13,1. Svi biblijski citati su preuzeti iz *Biblija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2021.

19 Usp. Thomas HOBBS, *Levijatan*, 347-349.

pokriva i problem kreditiranja, koje zbog pohlepe vodi do visokih kamata te kao posljedicu ima raslojavanje društva na klasu bogatih i klasu siromašnih.²⁰ U Knjizi izlaska Jahve osuđuje lihvarstvo, s ciljem zaštite pojedinca; da čovjek racionalno koristi vlastita dobra i pomogne svome bližnjem.²¹ Zaštita privatnog vlasništva bila je jedna od najbitnijih stavki – od tolikog značaja da je uvrštena među Deset zapovijedi,²² kada Bog nalaže da čovjek ne poželi ništa tuđe.²³ Ono što također vrijedi napomenuti jest da bogatstvo samo po sebi, u poštene svrhe, nije smatrano problematičnim u Svetom pismu. U ono je vrijeme Abraham bio poslovan čovjek, no istovremeno je bio pobožan i zabrinut za tuđu dobrobit – zbog toga je upravo njega Bog izabrao za savez. Njegovo bogatstvo prikazano je kao sasvim normalna pojava, a ne svojstvo koje zaslužuje osudu ili udaljuje pojedinca od raja.²⁴

U ovom je trenutku potrebno pozornost preusmjeriti s pitanja izbora, opravdanja vladavine i ekonomske rasprave – koja će se protezati i kasnijim dijelovima rada – na moralne kategorije zastupljene u Svetome pismu, koje će biti ključne u izgradnji liberalnog demokratskog mentaliteta. Jezgra kršćanskog nauka jest shvaćanje čovjeka kao osobe. Bog stvara čovjeka po svojoj slici te od početnog trenutka, razgovarajući s njime, stvara biće za dijalog. Gotovo svi veliki teoretičari politike i odnosa u društvu uspoređivali su čovjekove karakteristike sa životinjskim. I slično kao što kaže Ciceron i čitava tradicija koja nakon njega slijedi, u kršćanstvu čovjek nije svediv na životinjske karakteristike; u svojem je korijenu biće mogućnosti. Nije životinja i nije stvar – on je biće koje nikada nije ostvareno bez ostatka već je, da upotrijebimo hobsovski vokabular, u konstantnu kretanju. Čovjek je duhovno i političko biće koje se ostvaruje tek u interakciji s drugima.²⁵

Teologija odgovara na težnju čovjeka slobodi. Početno je iskustvo izraelskog naroda upravo oslobođenje od ropstva – trenutak kad se Bog predstavlja narodu jest onaj u kojem obećava oslobođenje, što ga zauvijek veže uz taj događaj.²⁶ U kršćanstvu se naglasak stavlja na onostrani život, a ne svjetovni, ali to ne znači da čovjek mora ijedan dio provesti u patnji. Luther to objašnjava

20 Usp. Đuro BENIĆ, Biblija: izvor nadahnuća za ekonomsko ponašanje, u: *Ekonomska misao i praksa*, 24 (2015.) 2, 319.

21 Usp. Izl 22,24; 22,25.

22 Usp. Đuro BENIĆ, Biblija: izvor nadahnuća za ekonomsko ponašanje, 321.

23 Usp. Izl 20,17.

24 Usp. Đuro BENIĆ, Biblija: izvor nadahnuća za ekonomsko ponašanje, 321.

25 Usp. Nikola DOGAN, Kršćanin pred izazovom demokracije, u: *Ekonomski vjesnik*, 6 (1993.) 1, 7.

26 Usp. Jean Louis SKA, Biblijsko pravo i zapadna demokracija, 215.

preko dvojaka određenja pojma slobode: kršćanin je slobodan i nije nikome podložan, a istovremeno je sluga i svakome je podložan.²⁷ To znači da je duša slobodna od svega zemaljskog, ali tijelo je zarobljeno ovozemaljskim stvarima. Dobra djela su ostvariva jer ih pojedinac može ostvariti i tu leži njegov izvor slobode – kada ne bi mogao djelovati, sloboda se ne bi realizirala.²⁸

U djelu *Neokonzervativizam* Kristol daje interesantan uvid u suptilan razvoj kršćanstva i židovstva. Dvije krajnosti obilježavaju svaku religiju – u ovom slučaju govorimo o proročkom i rabinskom polu, odnosno ortodoksnom i gnostičkom.²⁹ Gnosticizam koji za cilj ima oslobođenje od ovozemaljskog života pomoću ezoteričnih spoznaja, pri čemu spasenje ovisi o izabranju, a ne pojedinčevom moralnom ponašanju, suprotstavlja se ortodoksiji koja nastoji „sanktificirati svakodnevicu i poticati nas da ostvarimo svoj najpotpuniji potencijal kreposnim djelima u svakodnevnom životu“.³⁰ Tijekom povijesti se gnosticizam, određen specifičnim shvaćanjem tjelesnosti, uskrsnuća i spasenja, odbacivao kao hereza nasuprot nauku Crkve. Dok je za gnostika svijet grešan i korumpiran, a čovjek po svojoj prirodi dobar, za ortodoksne je kršćane svijet moralno neutralan i posvećen od strane Boga, a ljudska su bića nužno zla. Kristol tvrdi da se kršćanstvo razvija iz gnostičkog suprotstavljanja židovstvu, s obzirom na to da su kršćani Mojsijev zakon odbacili u korist prihvata Isusa kao mesije. Ali kako bi se kršćanstvo uspješno proširilo, tijekom prvih nekoliko stoljeća crkveni su očevi morali odbaciti gnostički pokret u korist ortodoksne vjere. Naime bilo je nužno stvoriti doktrinu koja odgovara svakodnevici. U potrazi za rješenjem, iz Starog zavjeta preuzimaju tvrdnju da je Bog, stvorivši svijet, vidio da je „dobar“, što je u suštini suprotnosti s gnostičkom tvrdnjom da je autor svijeta nepoznat, a svijet je nužno zao. Prema Kristolovom se viđenju ortodoksija održala sve do renesansne obnove interesa za antiku i reformističkog otkrića individualne svijesti. U moderni je fokus stavljen na čovjeka, napušta se ideja transcendentnog značenja, inherentne teologije te je suprotstavljanje gnosticizma i ortodoksije popraćeno sukobom između znanosti i religije. To su uvjeti u kojima se razvija kapitalizam i industrijska revolucija.³¹

27 Usp. Antun ŠUNDALIĆ, Sloboda i demokracija – aspekti liberalizma i kršćanstva, u: *Ekonomski vjesnik*, 6 (1993.) 2, 175.

28 Usp. *Isto*.

29 Usp. Irving KRISTOL, *Neokonzervativizam*, Zagreb, 2004., 449.

30 *Isto*.

31 Usp. *isto*, 450-452.

Kristol kaže da su buržoaske vrijednosti održavale ravnotežu između kapitalističkog prosperiteta i religijske tradicije, u smislu da su utanačile put kako ljudska bića trebaju živjeti. Ipak, one su od početka bile preslabe da bi se održale. Kao protuteža se uzdigao socijalizam. Prema autoru riječ je o neuspješnom gnostičkom pokretu koji potkopava prihvaćena religijska gledišta i vjeru u život poslije smrti, ali istovremeno ima prirodnu privlačnost za Židove i kršćane zbog isticanja zajedništva, koje je često zanemareno u liberalnim društvima u korist pretjerana individualizma. Ono što je možda najprivlačnije u socijalizmu jest odvajanje raspodjele od proizvodnje bogatstva, što odgovara kršćanskom nauku jer kršćanstvo bolje opstaje u statičnom društvu u kojemu se prakticiraju poželjne vrline u odnosu na dinamično društvo. No problem sa socijalizmom jest to što njegova preraspodjela nije ono što kršćanstvo ima na umu – socijalistička ekonomija nudi preraspodjelu i obilje, što je neodrživo obećanje.³²

Socijalizam ne iskupljuje svijet ništa više no što to čini kapitalizam. Po ustrojstvu je sličan biblijskim primjerima vlasti – na čelu je jedna skupina „savršenih“, odnosno u marksističko-lenjinističkoj dogmi partijsko vodstvo, a ispod su vjernici, tj. narodne mase. Svi su gnostički pokreti ustrojeni na jednak način. Budući da oni koji se nalaze ispod vodećih nisu savršeni, vodeći ih moraju kontrolirati putem prisile, koja će biti trajna. Naravno, ideja da će manipulacija proizvesti dobro društvo posve je neutemeljena.³³ Socijalizam nije uspio preobraziti se u ortodoksiju kao što je to učinilo kršćanstvo. Na području ekonomije socijalizam je u potpunosti propao. Ispostavilo se da postoji veza između proizvodnje i raspodjele, koju je po svaku cijenu odvajao. „Ljudska inicijativa stvara bogatstvo, a da bi se stvorilo obilje koje socijalizam obećava, gospodarstva moraju poštovati ljudske poticaje.“³⁴ Bogatstvo se povećava pomoću materijalnih poticaja i to je ono što kapitalizam, za razliku od socijalizma, shvaća.³⁵

1.3. Novakovih šest teoloških doktrina

Ideal demokratskog kapitalizma nalazi se u tome da svaki čovjek ima pravo tražiti svoju sreću. Unatoč tome što demokratski kapitalizam nije izravan

32 Usp. *isto*, 454-455.

33 Usp. *isto*, 457-458.

34 *Isto*, 458.

35 Usp. *isto*, 459.

zahtjev kršćanstva, on se razvio upravo u židovsko-kršćanskim zemljama jer demokratska politička zajednica i tržišna priroda naprosto nemaju smisla ako nisu u vezi sa specifičnim pogledom na ljudsku prirodu i ljudsku nadu, a ni samo kršćanstvo ne bi uživalo slobodu kakvu uživa da nema demokratskog kapitalizma.³⁶ Novak proučava koje su vjerske doktrine imale utjecaja na institucionalne prakse koje će dovesti do ekonomskog razvoja, političke slobode i moralno-kulturnog angažmana ljudi.

Kao prva doktrina ističe se simbol Trojstva. Boga je naprosto lakše zamisliti kao zajednicu nego pojedinca te se i među ljudima najviše cijeni zajednica u kojoj će se održati individualnost, koja će kao takva biti odraz Božjeg života. Novak to temelji na ideji zajedništva kao najvećoj biblijskoj vrijednosti koju prepoznaje sam Krist. Zbog poticanja zajedništva može se činiti da socijalizam odgovara ovom konceptu, međutim to čini na štetu individualnosti. Ekonomija se stoga nalazi pred preprekom: kako uspostaviti zajednicu koja neće povrijediti individualnost? Odgovor leži u demokratskom kapitalizmu koji proizvodi posredničke strukture sve manje povezane s obiteljskim i krvnim vezama, odnosno postupno fluidnije i otvorenije. U demokratskom je kapitalizmu pojedinac slobodniji nego u drugim političkim ekonomijama – njegov društveni život ne kontrolira država te se potiče društvena vitalnost.³⁷

Drugi je kršćanski simbol otjelovljenje, čija je poanta „da je svijet potrebno uvažavati u obliku u kakvom on jest, da je potrebno priznati njegova ograničenja, njegove slabosti, iracionalnosti i sile zla, i da ne treba povjerovati niti u jedno obećanje da će se svijet sada ili ikada preobraziti u Državu Božju.“³⁸ Očevi su utemeljitelji shvaćali da je potrebno stvoriti institucije za grešnike, u središte su stavili slobodna čovjeka koji živi od trgovine, obrativši pozornost na ograničenje zla u najvećoj mogućoj mjeri i izbjegavanje tiranije. Nije potrebno obećanje onozemaljskih dobitaka – „zadaća je političke ekonomije ne da vodi brod već da plovidbu učini uopće mogućom“.³⁹

Suludo je vjerovati da natjecanje nije postojalo prije demokratskog kapitalizma. Sljedeća stavka o kojoj govori Novak jest natjecanje. Pojedinci su različiti: različitih talenata, osobina i mogućnosti. U ljudskoj je naravi natjecati se s drugima, i to je „prirodna igra slobodnih ljudi“.⁴⁰ Natjecanje čovjeka čini

36 Usp. Michael NOVAK, *Duh demokratskog kapitalizma*, 417.

37 Usp. *isto*, 420-424.

38 *Isto*, 426.

39 *Isto*, 427-428.

40 *Isto*, 433.

boljim no što je bio prije. Riječ je o nečemu što postoji od pamtivijeka – još je među Greima konkurencija bila vrlo aktualna, u protivnom bismo umjesto napretka dosegli dugotrajnu stagnaciju. Pritom ni natjecanje oko novca i bogaćenja nije samo po sebi protukršćansko. Kao što je utvrđeno ranije, važan je način stjecanja i narav njegove primjene.⁴¹

Četvrta doktrina je istočni grijeh. Novak ne prihvaća Kristolovu ideju da on ne postoji u suvremenom životu već se bavi pitanjem njegove pojavnosti u modernom obliku. Politička ekonomija nužno počinje teorijom grijeha – svaki je sustav zamišljen za nešto i protiv nečega.⁴² Demokratski kapitalizam dizajniran je protiv tiranije, njegov je cilj ograničiti moć, ali ne i istrijebiti grijeh. Unatoč tome što bi mogao spriječiti grešno ponašanje, u slobodnom se društvu ono tolerira pod pretpostavkom elementarne pristojnosti ljudskih bića. Istočni grijeh ne znači da su ljudi nepopravljivo pokvareni nego upućuje na to da ponekad griješe, što se dovodi u red setom ne pretjerano ograničavajućih ograničenja.⁴³

Novak ne vjeruje da je kršćanstvo odgovor na sve probleme – dapače, razdvajanje domena mu predstavlja toliku važnost da ga izdvaja kao sljedeću doktrinu. Ni jedan ljudski poredak ne bi se trebao voditi prema kršćanskim savjetima. Politička ekonomija temeljena na vjerskim načelima odgovarala bi savjesti jednih, a bila katastrofalna za druge. Stoga nju nije potrebno ni poželjno podvoditi pod kršćanske kategorije.⁴⁴

Naposljetku se Novak osvrće na najviši kršćanski simbol, *caritas*. Političkoj je ekonomiji u interesu prožeti se *caritasom* – na taj se način održava čovjekova individualnost, gdje je on sam za sebe izvor slobode i ljubavi, ali svatko također ostaje dijelom svih ostalih. Caritas je istovremeno „i ideal individualne autonomije i ideal zajedništva“.⁴⁵

„Sustav političke ekonomije oponaša zahtjeve *caritasa* tako što opipavanjem, stvaranjem, pronalaženjem i distribuiranjem uzdiže materijalnu bazu općega dobra. On se temelji na realizmu. On uvažava pojedince kao pojedince. On život zajednice čini aktivnijim, intenzivnijim, dobrovoljnijim i mnogostrukijim. Ekonomski sustav koji pojedince čini zavisnima nije ništa bolji primjer *caritasa* od čovjeka koji svojom ljubavlju potiče

41 Usp. *isto*, 433-436.

42 Usp. *isto*, 433-437.

43 Usp. *isto*, 438.

44 Usp. *isto*, 438-440.

45 *Isto*, 447.

ovisnost.⁴⁶

Novak na koncu ne smatra da se demokratski kapitalizam može mjeriti sa standardima kršćanskog kraljevstva Božjeg, međutim taj sustav neprestano se transformira i jedini to čini pomoću miroljubivih sredstava.⁴⁷ Bez sumnje radi se o sustavu koji je iznevjerio brojne ideale, ali treba slaviti ideju da dopušta slobodu u kojoj svaki pojedinac može djelovati i usmjeravati sam sustav u skladu sa svojim nahodjenjem.⁴⁸

2. Demokratska načela kao nadogradnja na judeokršćansku ostavštinu

Postoji općeprihvaćena ideja o demokraciji kao najmanje lošoj vladavini.⁴⁹ Demokracija se predstavlja kao onaj politički poredak koji će osigurati „političke forme pravde i ekonomske forme proizvodnje bogatstva, usklađenost interesa i optimalizaciju dobiti za sve“.⁵⁰ Međutim pokazalo se da postoji svojevrsna ambivalencija između onoga što je demokracija trebala biti i onoga što uistinu jest. Rousseau nije slučajno demokraciju nazvao formom za bogove, u smislu da ju je nemoguće ostvariti. Doista, čini se da se sve češće susrećemo s kritikama demokracije, dok je idealiziranje demokratskog sustava dio prošlosti. Iako je takvu polemiku nemoguće izbjeći, za potrebe ovoga rada potrebno je fokusirati se na demokraciju u njezinoj teoriji, a manje na njezine defekte.

Liberalna demokracija spaja individualnu slobodu i političku jednakost, prava manjine i vladavinu većine, konstitucionalizam i volju naroda.⁵¹ Dvije su se sfere strogo odvajale do 19. stoljeća, od kada se suptilno razvija ideal demokratskog poretka, koji će ih na koncu ujediniti. Klasični liberalizam, predvođen autorima poput Lockea i Smitha, oštro se suprotstavljao samovoljnoj vladavini pojedinca i zagovarao podređenost zakonu. Smith je vjerovao da će Bog kazniti kapitaliste koji krše prava pojedinaca te u *Teoriji moralnih osjećaja* nudi savršeno usklađeno društvo temeljeno na samoljublju, naklonosti i želji za slobodom. Međutim Smith nije bio idealist, stoga je ideju djelomično revidirao u kasnijem *Bogatstvu naroda*,⁵² kada objašnjava da je čovjek ipak prvenstveno sebično biće. Ne možemo očekivati dobrobit od pekara ili mesara

46 *Isto*, 446.

47 Usp. *isto*, 449.

48 Usp. *isto*, 449.

49 Usp. Jacques RANCIERE, *Mržnja demokracije*, 10.

50 Jacques RANCIERE, *Nesuglasnost: politika i filozofija*, 88.

51 Usp. Slaven RAVLIĆ, Milllova teorija liberalne demokracije, u: *Politička misao*, 35 (1998.) 4, 146.

52 Ovo će djelo, objavljeno 1776., označiti uspostavu prve demokratske kapitalističke republike u SAD-u.

na temelju njihove blagonaklonosti spram drugih – jedino dobro koje dobivamo od onih koji nisu naši bližnji jest dobro koje nastaje kao posljedica slijede-nja vlastita interesa.⁵³ Istražujući uzroke bogatstva naroda Smith otkriva da će društva s podjednakom količinom prirodnih dobara polučiti drugačije uspjehe u drugačijim sustavima. Ključ bogatstva naroda leži u kreativnosti, dok ključ kreativnosti leži u prirodnom sustavu slobode.⁵⁴ Također Smith shvaća da interesi radnika i gospodara nisu jednaki – slično kao što uočava Mill u svome djelu o predstavničkoj vladavini – te će u slučaju konflikta zakon biti na strani moćnijih, odnosno gospodara.⁵⁵

Postoji uvjerenje da liberalna doktrina svoju potporu crpi iz kršćanske tradicije, u okviru čega je neizbježan esej koji je potaknuo jednu od najintenzivnijih polemika društvene znanosti – *Protestantska etika i duh kapitalizma* Maxa Webera, koji ne sumnja u to da je kapitalističko društvo uvijek postojalo, ali taj duh stavlja sučelice reformaciji.⁵⁶ Kalvinizam je promijenio shvaćanje odnosa čovjeka i Boga. Nauk o predestinaciji, na temelju kojega je čovjek prepušten sam sebi jer Bog unaprijed bira one koje će podvesti svojoj milosti, dopušta jedno moguće rješenje: spas vjerom. Nauk nije zanemaren ni u Svetom pismu, stoga u Poslanici Rimljanima stoji: „jer koje predvidje, te i predodredi da budu suobličeni slici Sina njegova te da on bude prvorođenac među mnogom braćom. Koje pak predodredi, te i pozva; koje pozva, te i opravda; koje opravda, te i proslavi.“⁵⁷ Čovjek spas ne može zadobiti vlastitim korumpiranim djelima – jedina mu je opcija postići fiduciju, a u međuvremenu se posvetiti svjetovnoj aktivnosti, radu vođenim onime što Luther naziva pozivom.⁵⁸ I Weber se slaže da Bog ne zahtijeva rad sam po sebi nego racionalan rad u pozivu. Napredak i gospodarski rast izraz su Božje volje, na čemu je začet kapitalizam, temeljen na ideji da je stjecanje pogrešno samo kad vodi do ljenčarenja i bezbrižna načina života.⁵⁹ Vezu između kapitala i vjere konstruira moć religioznog asketizma, koji stvara marljive radnike, čija je životna svrha rad sukladan Božjoj volji.

53 Usp. V. B. SINGH, Adam Smith's Theory of Economic Development, u: *Science & Society*, 23 (1959.) 2, 109-110.

54 Usp. Michael NOVAK, *Duh demokratskog kapitalizma*, 94.

55 Usp. V. B. SINGH, Adam Smith's Theory of Economic Development, 109-110.

56 Usp. Max WEBER, *Protestantska etika i duh kapitalizma. Odnos između religije i ekonomskog i društvenog života u modernoj kulturi*, Zagreb, 2006., 133.

57 Rim 8,29; 8,30.

58 Usp. Marijan KRIVAK, Ima li još (protestantske) etike i duha u kapitalizmu? Weber i Badiou: pitanje etičkog, u: *Reformacija u Europi i njezini odjeci: Povodom 500. obljetnice Lutherovih teza*, S. ANDRIĆ i dr. (ur.), Osijek, 2017., 378-379.

59 Usp. *isto*, 379.

Weber tvrdi da u tome leži uzrok kapitalizma. Početno religiozne vrline i etički okvir brzo su postali gubitnikom u odnosu na svjetovne strasti. Kapitalističke su se aktivnosti od Europe proširile diljem SAD-a, gdje „iako kapitalizam počinje kao praktičan idealizam aspirirajuće buržoazije, on okončava kao orgija materijalizma“.⁶⁰

Raspravi o povezivanju liberalizma i demokracije znatno je doprinio Mill, koji je, poput njegovih utilitarističkih prethodnika, inzistirao na načelu korisnosti čovjeka kao bića napretka, koje raste unapređenjem svojih sposobnosti, jačanjem svoje prirode, razvitkom svojih spoznaja.⁶¹ Inzistirao je na predstavničkoj demokraciji kao spoju liberalnih i demokratskih elemenata, participacije građana i vodstva političke elite.⁶² Mill, na tragu Benthama, vjeruje da predstavnici imaju pravo na neovisnost pri donošenju odluka, naprosto su inteligentniji od mase birača te s punim pravom donose odluke u ime svih. Svima treba dati priliku da dokažu znanje i steknu povlasticu više glasova po zaslugi, međutim Mill je skeptičan oko uvođenja sustava pluralna glasanja. Rješenje za povećanje utjecaja elite u izborima jest Hareov sustav osobnog predstavljanja, čime bi političke stranke bile primorane istaknuti intelektualno i moralno najbolje.⁶³ Moguće je povlačenje paralele između vodstva Millovih elita i biblijskog vodstva ukorijenjenog u božanskoj milosti. Biblijski su vladari uživali poseban status, njihova je vlast uzvišena, u smislu da je dolazila od Boga.⁶⁴ No iako njihovo vladanje nije bilo demokratsko, bilo je strogo uvjetovano. Zakoni su se donosili uz potporu naroda i vladali su u skladu s prirodnim, a često i pozitivnim zakonom. Sam je Mill u tome smislu shvaćao važnost židovske tradicije. Smatrao je da su Židovi, uz Grke, najprogresivniji narod antike te jedna od početnih točaka i uzroka razvoja modernoga doba.⁶⁵

Najvažniji aspekti čovjekova života u društvu – ekonomija, politika, religija – neodvojivo su povezani. Kako pojednostavljeno objašnjava Dogan, čovjek se neprestano oblikuje.⁶⁶ Iz potrebe da utaži glad stvara materijalni život, odnosno ekonomiju; iz potrebe da se zaštiti stvara politiku; kako bi prona-

60 Max WEBER, *Protestantska etika i duh kapitalizma. Odnos između religije i ekonomskog i društvenog života u modernoj kulturi*, 133.

61 Usp. Slaven RAVLIĆ, *Milova teorija liberalne demokracije*, 148.

62 Usp. *isto*, 150.

63 Usp. *isto*, 154.

64 Odgovarao bi rječnik koji je Mahiavelli koristio za utemeljitelje – među koje je ubrajao i Mojsija – te na temelju njihovog biblijskog opisa, nazvati kršćanske vladare najizvršnijim ljudima.

65 Usp. John Stuart MILL, *Izabrani politički spisi Johna Stuarta Milla*, Zagreb, 1898., 47.

66 Usp. Nikola DOGAN, *Kršćanin pred izazovom demokracije*, 7.

šao unutrašnje zadovoljenje i smisao života, stvara religiju. Cilj je sve tri sfere „omogućiti rast i sazrijevanje u cjelovitu osobu“.⁶⁷ Čovjek kao biće dijaloga nužno upućeno drugome ima političku narav – aristotelovskim vokabularom, čovjek je po prirodi političko biće. Ideja demokracije počiva upravo na tome uvidu. Već su grčki filozofi prepoznali da su ljudi jednaki drugima. Ciceron nasuprot *homo romanus* postavlja ideju *homo humanus* – čovjek kao čovjek, neovisno o njegovoj narodnosti ili profesiji. Ali i Bog kršćanima govori da ne postoje Židovi i Grci, robovi i slobodni, muškarci i žene, jer svi su jedno u Kristu.⁶⁸ Jednakost među ljudima postaje jedno od temeljnih načela liberalne demokracije. Očituje se u ostvarenju prava na život, slobodu, dostojanstvo i sigurnost. Srž je liberalizma „vjera u dostojanstvo pojedinca, u njegovu slobodu da do maksimuma iskoristi svoje sposobnosti i mogućnosti, prema vlastitom izboru, ali pod jednim uvjetom, da time ne narušava slobodu drugih da to isto čine.“⁶⁹ Ljudska prava, utkana u današnju zapadnu demokraciju, korijene vuku iz procesa kristijanizacije Europe, kada je u središte postavljeno pitanje odnosa pojedinca i države. Čovjek judeokršćanske tradicije jest slika Božja – i vodeća vrijednost nije država već čovjek i njegovo dostojanstvo. Zaključak je stoga da državno pravo proizlazi iz ljudskih prava, koja pak korijene vuku iz kršćanstva, a ne obratno.⁷⁰

„Sloboda je moguća samo u demokraciji, demokracija je stvarna samo u slobodi.“⁷¹ Socijalizam je bio obilježen odbacivanjem privatnog vlasništva, višestranačja i slobode duha. Marksistička je tradicija jedan od glavnih neprijatelja kršćanske misli, stoga je trijumfom demokracije judeokršćanstvo doživjelo svojevrstu pobjedu. Marksističko odbacivanje religije svaki je sekularni komentar tumačilo u okviru tradicionalizma i klerikalizma koje je potrebno odbaciti, a liberalne ideje odbacile su se kao puka zagovaranja kapitalista-eksploatatora.⁷² Autori poput Novaka, u obrani liberalne orijentacije, tvrdili su da demokratski kapitalizam ima svojih mana, no svaka je alternativa gora.⁷³ Nastavljajući Friedmanovu tradiciju demokracija predstavlja prostor jednakih prilika, ona se nameće kao prirodni sustav slobode. Na temelju nevidljive ruke pojedinac svojim sposobnostima radi najbolje za sebe te na taj način doprinosi

67 *Isto*, 7.

68 Usp. Gal 3,28.

69 Martin FRIEDMAN, *Kapitalizam i sloboda*. Zagreb, 1992., 201.

70 Usp. Nikola DOGAN, *Kršćanin pred izazovom demokracije*, 7-9.

71 Antun ŠUNDALIĆ, *Sloboda i demokracija – aspekti liberalizma i kršćanstva*, 180.

72 Usp. *isto*, 176.

73 Usp. *isto*, 177.

kolektivu. Takvo se klasično smitovsko stajalište može nadopuniti kršćanskom idejom da čovjek u svojem slobodnom djelovanju bira djelovati moralno i korisno. Stoga je ono što odgovara kršćanskoj tradiciji odbacivanje čvrste ruke centralizirane državne uprave jer će sam pojedinac odlučiti najbolje za sebe i druge.⁷⁴

Zaključak

Napraviti potpun pregled višestoljetne judeokršćanske tradicije Sizifov je posao. Potraga za odgovorima na temelju religije proizvodi nužnu ambivalenciju – priča se ne može zaokružiti, no možemo doprinijeti široj raspravi. Biblija nudi prikaz jednog dijela čovjekove povijesti. Osim religijskih uvida, relevantna je radi opisa ekonomije, politike i međuljudskih odnosa. Možda služi upravo kao najbolji pokazatelj nepromjenjivosti ljudske prirode, u smislu da prikazuje transcendentalne probleme čovjekova života u društvu.

Kako navodi Kordić, „Ljudska težnja za demokracijom, a to znači i za slobodom mišljenja, pluralizmom životnih modela, svjetonazora i životnog smisla, različitih ideologija i religija, postignuće je koje se ni pod kakvim uvjetima ne smije dovoditi u pitanje.“⁷⁵ Biblija, s naglaskom na Petoknjižje, pokazuje temelje uspostave zajednice i pravnog sustava. Iako ona nije mjesto začetka liberalnog demokratskog sustava, možemo joj pripisati dva doprinosa današnjim zapadnim poređcima: Biblija zagovara neke osobine i djelovanja koji će se kasnije promicati u liberalnoj demokraciji te ona utječe na kasnije generacije teologa, politologa, sociologa, uostalom i na katoličku Crkvu, koji preuzimaju njezine vrijednosti i prenose ih u svjetovnu sferu. Nema smisla tvrditi da je Biblija plodno tlo moderne demokracije, ali ona je početak judeokršćanske tradicije te je na taj način izravno i neizravno utjecala na razvoj čovjekovih misaonih koncepcija te političko-pravnog djelovanja.

Rasprava ovakvog dosega nužno izaziva kritike. Može se zamjeriti da je Sveto pismo suviše obuhvatno te, u svojoj širini, nedosljedno i protuslovno. Kao takvo moglo bi se koristiti za obranu različitih koncepata jer sama knjiga teoretizira lepezu problematika. Ali ono što izaziva više dvojbi jest činjenica da pojmovi kao što je sloboda nisu biblijski – narativ koji se preuzima iz Biblije nije nužno judeokršćanski već se radi o nečemu zastupljenom neovisno o religiji. Deklaracija o ljudskim pravima vjerojatno bi se uspostavila i bez reli-

74 Usp. *isto*, 178.

75 Ivan KORDIĆ, Demokracija, ideologija i religija, u: *Obnovljeni život*, 49 (1994.) 3-4, 274.

gijskog utjecaja. Iz toga razloga treba naglasiti da svaki istraživački rad koji propituje povezanost religije i politike daje doprinos jednoj širokoj slici. Rad daje obol raspravi u kojoj je svaki konačan odgovor još uvijek samo privid.

JUDEO-CHRISTIAN ROOTS OF MODERN DEMOCRACY. PRESENTATION OF THE FOUNDATIONS OF BIBLICAL THOUGHT AND ITS CORRELATION WITH LIBERAL DEMOCRACY

Summary

Christianity as the most widespread religion has indisputably influenced the culture of human society. However, if we look at the main democratic principles, we notice that they are not particularly contradictory to what the Christian and Jewish traditions promote. Is there a possibility that the Bible, as the basis of these intertwined traditions, played a role in establishing the liberal democratic society we know today? Although the word »democracy« is not mentioned in the Scripture, the principles that can be found within the text have potentially influenced its development. The purpose of this paper is to construct the common space of the Holy Scriptures and liberal democracy with the help of authors such as Hobbes, Smith and Ranciere in order to determine the biblical contribution to today's Western democratic processes.

Keywords: Scripture, liberal democracy, democratic capitalism, canon law, theological doctrines.